

УДК 712.2

Л. І. Рубан

*кандидат архітектури,
доцент кафедри ландшафтної архітектури КНУБА*

ВОДНІ СИСТЕМИ ІСТОРИЧНИХ ПАРКІВ, до питання принципового устрою

Анотація: в статті на прикладі загальної планувальної структури та композиційної побудови історичних ландшафтних парків XVIII-XIX століть розкриті значення їх водних систем, що формуються на природних руслах річок та струмків, та виявленні фактори їх «енергонезалежності».

Ключові слова: історичний парк, пам'ятка садово-паркового мистецтва, водна система, долина річки, проточна водойма, гідротехнічні споруди, композиційні вісь, центр, вузол; енергонезалежність.

Мета статті: розкрити значення водної системи у формуванні загального планування історичних парків XVIII-XIX століть, виявити значення максимального використання природних особливостей місцевості (рельєфу, водойм, рослинності) при створенні паркових комплексів; розкрити унікальність водної системи в кожному окремому випадку – від простої (на прикладі «Тростянця») до найскладнішої у ансамблі Петергофу; виявити спільні риси принципового устрою водних систем, що характеризують їх «енергонезалежність».

Тенденції та прагнення суспільства щодо збереження природи, її відтворення та масивний розвиток «енергозберігаючих» технологій в наш час свідчать про можливість сучасного використання історичних набутоків та напрацювань ландшафтної архітектури попередніх століть. З цієї точки зору вкрай цікавими є досвід історичних ландшафтних парків щодо майстерності у використанні ландшафтними архітекторами минулого первинних природних умов при створенні парків.

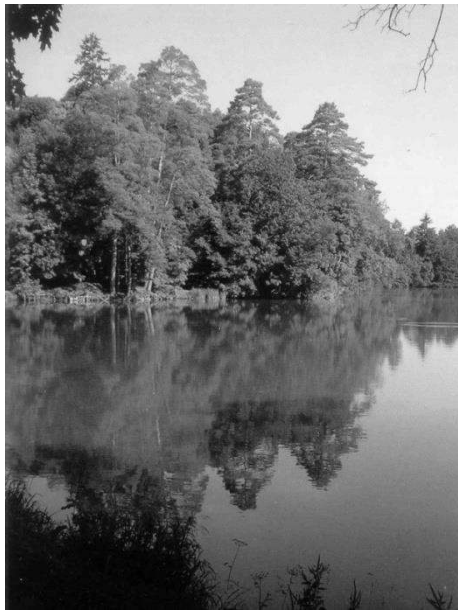
Водні русла річок, як один із важливіших компонентів природного середовища, завжди мали велике значення у формуванні паркових територій. Цей факт підтверджує аналіз планування та устрою водних систем багатьох історичних парків. Призначені для збереження цінних ландшафтів пам'яток садово-паркового мистецтва з метою їх охорони та використання в естетичних, виховних, наукових та оздоровчих цілях, історичні парки минулих століть надають привід ще раз замислитись над можливістю створення «енергонезалежних» гідротехнічних систем озелених територій в наш час.

Досвід паркової культури свідчить, що на базі існуючих водойм при максимальному використанні вихідних природних умов у парках були створені унікальні водні системи. Проточні водойми – річки, струмки, ставки, канали тощо – активно впливали на планувальну структуру парку, стаючи визначними композиційними елементами: вісями, центрами та вузлами. Природні водотоки майстерно перероблені, їх водні ресурси використанні для створення унікальних об'єктів ландшафтного благоустрою. Парки дають приклади виняткових планувальних рішень, особистого «сценарного» плану зміни вражень при русі вздовж головних композиційних вісесей, які часто співпадають з руслами річок, різнопланових панорам, пейзажних картин, водних перспектив, видових зв'язків з оточуючою забудовою тощо. Важливі також приклади використання естетичної цінності води та її фізичних якостей у різноманітних водних пристроях, штучно створених гідротехнічних устроях: каскадах ставків, водоспадах та фонтанах, гротах та водоймах, басейнах та затоках. Ці інженерні споруди відіграють велику роль в композиції водойми та прилеглих територій, належачи до оточуючого пейзажу. Саме тому поряд з доцільним конструктивним рішенням архітектура гідротехнічних споруд та їх художньо-ландшафтне оформлення відповідають єдиній стильовій спрямованості загального задуму та високим вимогам формування архітектурно-ландшафтного середовища.

На прикладі чотирьох історичних паркових комплексів можна проаналізувати взаємодію водної системи з її гідротехнічними спорудами та загального планування паркової території. Парки являють собою шедеври садово-паркового мистецтва XVIII-XIX століть: неперевершений бароковий ансамбль Петергофу, який складався впродовж тривалого часу, починаючи з 1709-11 років; «Софіївка» 1796-1800 років створення; будівництво «Олександрії» було почато у 1784-1786 роках та дендропарк «Тростянець» 1832-33 роках закладення. Парки відзначаються доволі великими площами своїх територій. Загальна площа Тростянця складає 204,7 га, Софіївки дорівнюється 179,2 га, Олександрія займає 201,5 га. Паркові території Петергофу займають майже 800 га. Побудова водної системи кожного парку залежить від первинних умов місцевості.

Найбільш «природною», простою можна назвати водну систему *дендрологічного парку «Тростянець»*, яка полягає у продуманому розчищенні існуючого струмка та інших джерел, поглиблення балки та створення системи ставів з необхідними водними ресурсами для втілення в життя амбіційного проекту по облісінню чорноземних степів краю (рис. 1).

Обрана для створення дендропарку місцевість на початку XIX століття була типовою для Лівобережного лісостепу відкритою рівниною, що

Види на Великий став в парку «Тростянець»

ПЛАН-СХЕМА
ПАРКУ

- 4 – Великий став
- 5 – Став Куциха
- 6 – Лебедяче озеро
- 8 - гребля
- 13 - міст

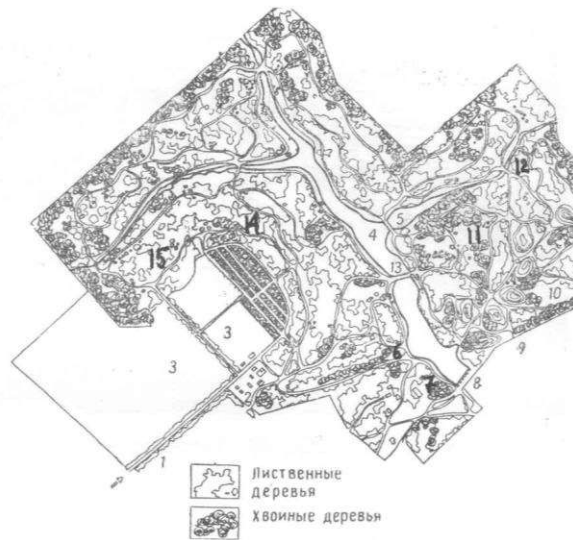

РИС.1

ДЕРЖАВНИЙ ДЕНДРОПАРК «ТРОСТЯНЕЦЬ»
Водна система та панорами головного ставу

и незалісненими заболоченими балками. Освоєння території парку розпочато в 1833-34 роках, коли шляхом поглиблення балок, насипання греблі, спорудження дамби було створено розгалужену систему ставків [1, 4, 5]. Основою для створення парку була обрана широка балка Тростянецька з маленьким природним струмком, на основі якого виник Великий став (довжиною 1,3 км та шириною біля греблі 100 м). Став розділяє парк посередині з півночі на південь і є його композиційною віссю. З різних боків поблизу головного ставу створено дві менші за розмірами водойми – Лебедаче озеро та став Куциха. Загальна водна поверхня системи сягає більше 10 га і є одним із важливих елементів паркового ландшафту. У парку відсутні архітектурні елементи – павільйони, скульптури тощо. Все різноманіття тут досягнуто шляхом композиції зелених насаджень, рельєфу та води. З 1951 року дендропарк стає науково-дослідною установою, де вивчаються проблеми інтродукції та акліматизації рослин, реконструкція та відновлення ландшафтів, вегетативного та генеративного розмноження інтродукованих рослин, проводиться науково-просвітницька робота. Розпорядженням Уряду України №73 від 11 лютого 2004 року колекції інтродуцентів деревних рослин, які є основою ландшафтних насаджень, надано статус «Національного надбання України» [5]. Цей парк заслужено вважається одним із найкрасивіший пейзажних парків нашої країни.

Особливе багатство та різноманіття водних пристроїв притаманне *національному ландшафтному парку «Софіївка» в м. Умань* (рис. 2), який належить до кращих взірців європейських пейзажних парків [1, 3, 4]. Парк відомий своїми рукотворними пейзажами. Водна система Софіївки – основа композиції парку, якій підпорядковані штучний та природній рельєф, камінне та скульптурне оформлення тощо. Цікавою особливістю композиційної побудови парку є те, що центром її стало розширене, впорядковане русло малої річки з комплексом паркових споруд, які або вписані в пейзаж і русло річки, або орієнтовані на неї. Глибоко продумана водна система базується на природних можливостях місцевості, в тому числі і на використанні різниці рівнів (22 м) Верхнього та Нижнього ставків [2].

Декількома підземними самопливними водотоками вода потрапляє до Нижнього ставу: через грот Венери та русло Кам'янки, через підземну ріку Стікс та до Левого гроту. В «Софіївці» в нижній течії по головній композиційній осі річки розміщені: Нижній ставок, Павільйон Флори, Долина Гігантів, Темпійська долина. Вище, вздовж природної, розширеної долини Кам'янки розміщена місцевість, що отримала назву Єлисейських полів, з улаштуванням різних паркових споруд, малих форм, скульптур тощо. На руслі

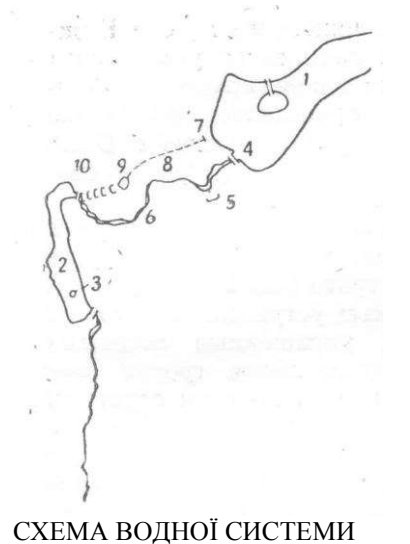
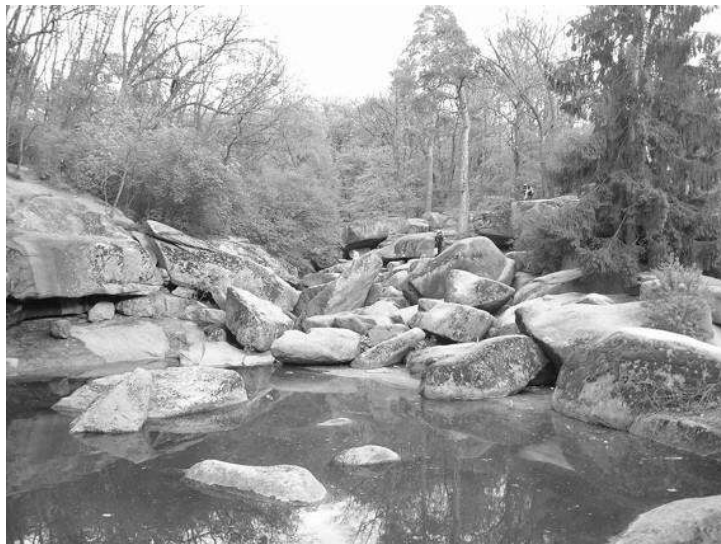
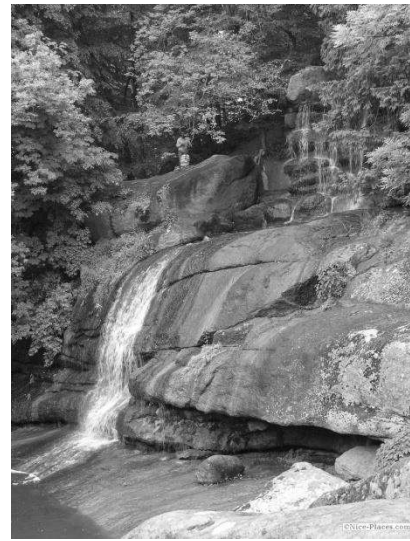
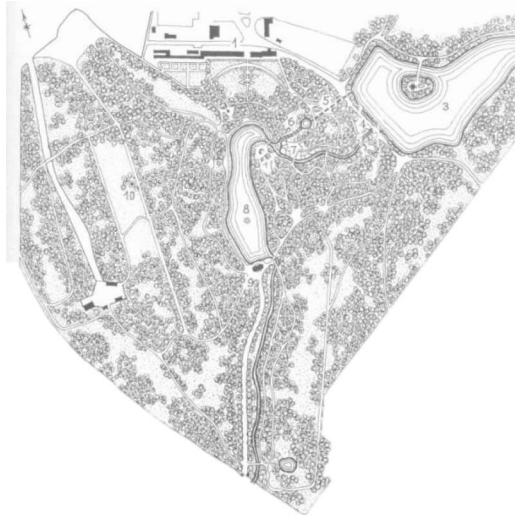

СХЕМА ВОДНОЇ СИСТЕМИ ПАРКУ

ПЛАН-СХЕМА ПАРКУ

- 1 – Верхній став, 2 – Нижній став, 3 – фонтан Змія,
- 4 – грот Венери, 5 – левовий грот,
- 6 – долина Гігантів,
- 7 – Амстердамський шлюз, 8 – підземна річка,
- 9 – Мертве озеро, 10 – Великий каскад

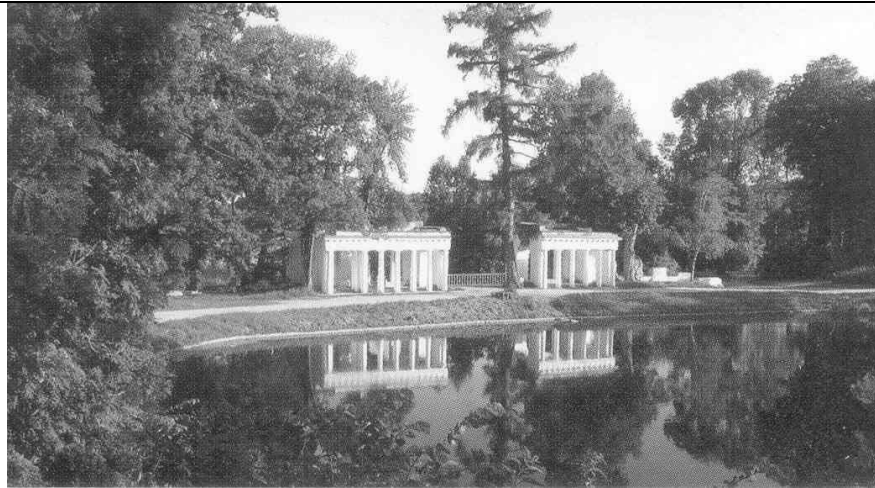
РИС.2

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛАНДШАФТНИЙ ПАРК
«СОФІЇВКА», м. Умань
Панорамні види, схеми плану та водної системи парку

створені невеликі природні водоспади, каскади та озерці серед каменів природних берегів. Квінтесенцією розвитку архітектурно-ландшафтних та пейзажних композицій слугує влаштований в верхній течії Верхній ставок і штучно насипаний на ньому острів Любові. Зворотній рух – по руслу символічної підземної річки Стікс завдовжки 209 м до Мертвого моря. З гідротехнічного боку все продумано до останньої деталі. Раціонально-правильне використання рельєфу, створення спеціальних водосховищ (4 водойми, вміло організованих на руслі Кам'янки) створюють умови для належної роботи всіх каскадів, водоспадів та фонтанів парку [1, 2].

Ще один цікавий приклад подає *дендрологічний парк «Олександрія» в м. Біла Церков*, основою закладення та формування якого стали всі елементи природи Лісостепу. Якщо водна система в «Софіївці» створена на основі впорядкованого русла однієї малої річки Кам'янки та доповнена підземними водотоками, то в випадку «Олександрії» ландшафт та природні умови місцевості дали зовсім іншу побудову водної системи парку, але не менш виразну (рис. 3). Водна система парку сформована на відповідності до рельєфу місцевості: три глибокі балки - Східна, Середня та Західна - ділять територію парку на чотири ландшафтні зони, в яких розташовані його головні пейзажні сектори [6, 7]. У всіх трьох балках є потужні виходи підземних вод та джерел, що створюють каскади ставків та водоймищ. Кожна з трьох балок створює свою «сюжетну» вісь розвитку, нанизуючи на свої водойми виразні пейзажні картини, своєрідні паркові споруди, малі архітектурні форми, острови тощо.

Найбільш насиченою за гідротехнічними та водними улаштуваннями та заводами є Східна балка. В цьому найбільш своєрідному куточку парку створено три декоративних ставки, які знаходяться на різних рівнях. Дзеркальний і через водорозділ Холодний ставки скидають свої води через Великий та Малий водоспади в третій – Лазневий (площею більш 0,65 га). Цей став в свою чергу через водоспад під «Руїнами» досить задовгим протоком уливається в р. Рось, омиваючи на своєму шляху острів Мрії. В балці також створені інші гідроспоруди: Великий та Малий фонтани, каскади «Дзвінкий» та «Дремайло», комплекс малих форм джерела «Лев», підпірні мури «Руїн», які поряд зі своїм утилітарним призначенням слугують архітектурно-декоративними елементами пейзажів з метою підсилення художньої виразності останніх [6]. Ці водні пристрої як Східної балки, так і інших балок, є невід'ємними компонентами пейзажного парку «Олександрія». Всі три незалежні каскади ставів об'єднуються з водною гладдю р. Рось на південній межі парку, створюючи самотутні ландшафтні композиції на штучних островах з пішохідними зв'язками поміж них. Величність масштабу сприйняття оточуючої місцевості додають простори акваторії р. Рось: широкі водні

Вид на «Руїни» з боку Лазневого ставу

Став «Срібний серпанок»

ПЛАН-СХЕМА
ПАРКУ

- 1 – р.Рось
- 2 – Балка Східна
- 3 – Балка
Середня
- 4 – Балка Західна

РИС.3

ДЕНДРОЛОГІЧНИЙ ПАРК «ОЛЕКСАНДРІЯ»,
м. Біла Церков
Панорамні види, схема плану з водною системою

перспективи вздовж русла та видові зв'язки з протилежним берегом, де розташований міський лісопарк (урочище Голендерня) [7].

Відмінний приклад подає *палацово-парковий ансамбль Петергофу* (тепер. Петродворец), створений Петром I на початку XVIII ст. (рис. 4). Унікальна, не маюча аналогів в світі водна система фонтанів становить заслужену славу Петергофу. Основу композиції складає ансамбль Великого палацу з Верхнім, перед палацом, та Нижнім, який знаходиться з іншого боку палацу, на нижній терасі, що виходить до Фінського заливу, садами. Для них характерним є поєднання рис бароко та версальського класицизму [1].

Верхній сад – це крупний в 15 га бароковий партер з басейнами і невеликими фонтанами. Вода в басейні Нептуна та в фонтанах підкреслює спокійне, плоске рішення території замкненого та строго симетричного Верхнього саду. Нижній сад починається біля обніжжя схилу і простягається до Фінського заливу. Складна планувальна композиція Нижнього саду на площі 102,5 га основана на перетині двох трьох-променевих планувальних систем. Весь Нижній сад – це композиційно поєднанні між собою самостійні ансамблі, де різноманітні водні пристрої слугують композиційними акцентами. Центральне місце серед них займає величний Великий каскад з фонтаном «Самсон» скульптора М. Козловського [3]. Вся група фонтанів та скульптур цілковито виняткова як за розмірами, так і по композиції. Розташоване на центральній вісі саду це найвидатніше фонтанне спорудження Петергофу разом з Великим гротом композиційно нерозривно пов'язане з архітектурою палацу. До найбільш виразних водних споруд належать композиції ще двох каскадів – «Золота гора» по вісі ставка перед будинком Марлі та «Шахова гора» по вісі Монплезіру. Дуже цікаві по своєму оформленню й інші елементи водної системи парку: водний сад Марлі, маленькі фонтани Клоші, фонтани Шутіхи тощо [1, 2, 3, 4].

На прикладі цього парку можна простежити всі прийоми регулярних включень води – каналів, басейнів, фонтанів та каскадів. Незвичайна різноманітність прийомів використання води перетворює Петродворец в своєрідне водне царство, де шум падаючої води нерозривно поєднаний з його сприйняттям відвідувачами. Найбільш виразні перспективи розкриваються від палацу в бік моря і навпаки, від моря на палац вздовж головного каскаду фонтанів. Всі водні пристрої Петергофу підкреслюють парадність композиції, яка характерна для регулярних парків Росії початку XVIII ст.

Фонтани Петергофу забезпечуються майстерно створеним штучним водоводом, що оснований на загальному уклоні місцевості до моря. Перепад рельєфу від палацу до моря становить біля 40 м. Ця надзвичайна гідротехнічна система свого часу зберегла до наших часів головний принцип дії –

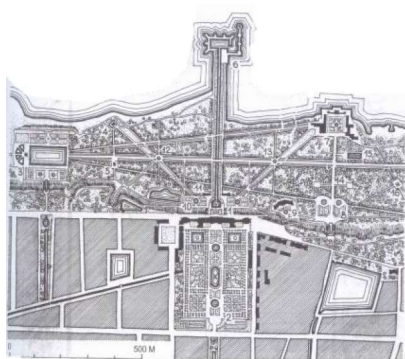
Центральна перспектива на палац з боку Фінського заливу

Приклади каскадів парку

Марлінський каскад або Золота гора

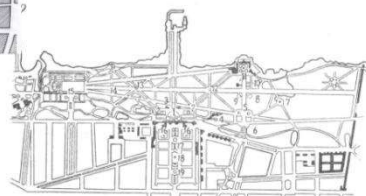
Великий каскад

ПЛАН-СХЕМА ПАРКУ

ПЛАН-СХЕМА ВОДНОЇ СИСТЕМИ ПАРКУ

I – фонтани Нижнього саду

II – фонтани Верхнього саду

РИС.4

ПАЛАЦОВО-ПАРКОВИЙ АНСАМБЛЬ «ПЕТЕРГОФ»,
(тепер. ПЕТРОДВОРЕЦ)
Панорамні види, схема плану та водної системи

самопливність. Водовід поєднує два канали, які збирають воду джерел та річок Ропшінських височин на відстані 22-24 км від парку. Три системи задовольняють водою окремі групи фонтанів – західну у районі Марлі, центральну з Великим каскадом та східну в районі Монплезіру. Всі елементи водної системи працюють від природнього підпору води. Понад 2 000 струменів викидають за день біля 100 тис. куб. м води [2]. Зараз ця унікальна за принципами побудови та грандіозна за своїми розмірами система працює вже три століття. За весь час існування обновленню підлягали тільки окремі її деталі [3].

Водна система кожного парку створена на глибокому аналізі місцевих природних умов, продуманому перетворенні згідно з творчим задумом авторів та якісному виконанні інженерно-будівельних робіт та загального благоустрою територій. Кожна водна система слугує для вирішення проблем обводнення територій для створення унікального паркового комплексу. Комплексне поєднання проблем гідротехнічних та естетичних на території парку надає можливість створення різноманітних внутрішніх пейзажних картин за допомогою різноманітності водних пристроїв та архітектури води, незабутніх вражень від грандіозних до камерних паркових просторів. Водна система парку створює композиційний центр або вісь загального планування паркових територій, яка об'єднує різні гідротехнічні пристрої, слугує лейтмотивом «сценарного» плану розвитку та зміні вражень при прогулянці парком, виявляє унікальність кожного ансамблю.

Отже, на основі викладеного матеріалу можна зробити висновки:

1. Планування ландшафтних парків стійко поєднано з природними особливостями місцевості. Важлива роль в планувальній ідеї парків належить водним природним ресурсам. Описані вище приклади показують, яке велике значення мають водні системи в композиції різних парків. І в пейзажних, і в регулярних парках домінантою слугує вода у всіх своїх проявах: від басейнів, водоспадів, водних поверхонь до найменших за масштабом фонтанів та джерел. Водна система у кожному разі створювалась на глибокому аналізі наявних природних умов: водотоків та джерел, рельєфу територій, місцевої рослинності. Завдяки можливості максимального використання природних умов водних ресурсів створювались унікальні водної системи кожного паркового ансамблю.

2. В парках створені унікальні, різні за своєю складністю побудови водні системи: від простої, майже «природної» системи ставків Тростянця до складних інженерних рішень в кожному окремому випадку як в пейзажному, так і в регулярному парках. Найбільш грандіозна та складна водна система створена в парадному Петергофі. Вона обводнює цілий комплекс

різноманітних водних фонтанів, каскадів та інших пристроїв в єдину незабутню водну феєрію – грандіозно-складну гідротехнічну систему – невід’ємну частину палацово-паркового ансамблю.

3. Історичні парки створені завдяки таланту та творчому задуму своїх творців. «Тростянець» був створений волею, зусиллями і коштом Івана Михайловича Скоропадського[5] при участі садівників із місцевих селян І. Янік, І. Круподеря, С.Ткачука та інших [1]; над плануванням та створенням «Софіївки» працювали бельгійський інженер Л. Метцель та садівники-декоратори Ж.Л.Заремба та Ферре [1]; генплан «Олександрії» розробив французький архітектор-паркобудівник Мюффо, до створення ансамблю мали відношення архітектор Д. Ботані та садівник А. Станге, з 1815 р. впродовж 54 років у парку працював садівник А. Енс [7]. В роботах над створенням історичного ансамблю Петергофу в різні часи приймали участь архітектори І. Броунштейн, А. Леблон, Н. Макетті, М. Земцов, Д. Кваренгі, скульптори А. Шлютер, К. Растреллі, гідравлік В. Туволков, фонтаний майстер П. Суалем, садівники Л.Гарніхфельт, А. Борісов, Д.Медерс та інші [1,2,3].

4. Історичні парки - пам’ятки садово-паркової архітектури становлять окрасу краю, відображають не тільки природні ландшафти окремих регіонів, але є національним надбанням свого народу та людства, що має всесвітню відомість. Історичні парки потребують захисту, охорони, підтримки та подальшого розвитку.

5. На прикладі аналізу водних систем різних історичних парків можна виявити спільні риси їх «енергонезалежного» принципового устрою: раціональне, максимальне використання існуючого водного балансу місцевості; створення самопливних водоводів; використання перепаду висот та інших особливостей рельєфу для створення унікальних водних акцентів, «картин», видів, внутрішніх пейзажів; різноманітність інженерних гідротехнічних пристроїв водної системи та їх висока архітектурно-стильова виразність. Всі елементи гідротехнічних споруд водних систем «працюють» без споживання додаткової енергії, а тільки від природнього підпору води завдяки вправному використанню місцевих умов та особливостей природних складових ландшафту під час проектування та створення парків.

Список літератури:

1. Ландшафтная архитектура. Краткий справочник архитектора. Под ред. Родичкина И.Д. – К.: Будивельник, 1990 г. - 336 с.
2. Залеская Л.С. Курс ландшафтной архитектуры. – М.: Издательство литературы по строительству, 1964 г. – 184 с.
3. Ожегов С.С. История ландшафтной архитектуры: Учеб. для вузов: Спец. «Архитектура». – М.: Стройиздат, 2003 г. – 232 с.

4. Гостев В.Ф., Юскевич Н.Н. Проектирование садов и парков. – М.: Стройиздат, 1991 г. – 344 с.
5. Перлини Східної Чернігівщини Науково-популярне видання. Упорядник В.Ф. Очеретько. – К.: Гама-принт, 2010 р. – 108 с.
6. Клименко Ю.О., Клименко А.В. Старовинні парки Київщини. – К.: Журнал «Квіти України», 2003 р. – 64 с.
7. Мордатенко Л.П., Гайдамак В.М., Галкин С.И. Дендропарк Александрия. Путеводитель. – К.: Наукова думка, 1990 г. – 80 с.

Аннотация

В статье на примере анализа исторических ландшафтных парков XVIII-XIX вв. раскрыто значение парковых водных систем, сформированных на основе существовавших природных водотоков, в общей планировочной структуре и в композиционном построении парковых ансамблей; определены факторы их энергетической независимости.

Ключевые слова: исторический парк, памятка садово-паркового искусства, водная система, долина реки, проточный водоем, гидротехническое сооружение, композиционная ось, центр, узел, энергонезависимость.

Annotation

The value of water systems of historic landscape parks (founded in the XVIII-XIX centuries), which are formed on the natural beds of rivers and creeks, is disclosed on the example of their general planning structure and composite construction, the factors of their "energy independence" are identified

Keywords: historical park, monument of landscape architecture, water system, river valley, running reservoir, waterworks, composite axle, center, node, energy independence.

УДК 711.1

А. И. Лобова,
*аспирантка кафедры архитектуры
Национальный Авиационный Университет*

ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОПОСЕЛЕНИЙ В УКРАИНЕ

Аннотация: Рассмотрены возможности формирования экопоселений в Украине с учетом факторов, влияющих на экологическое состояние окружающей среды и жизнедеятельность населения.

Ключевые слова: экологизация, экопоселение, пассивный дом, Донбасс.